

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПУБЛІЦИСТИЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ПЕВНИЙ ЕСТЕТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП

У статті описано процеси стилістичного зниження української мови; соціально-політичні процеси, що відбулися в житті суспільства за останні десятиріччя; представлено публіцистичне мовлення як певний естетичний стереотип; з'ясовано зміни, що відбулися в результаті демократизації соціуму, динаміку мовних норм; зміни в українському комунікативному просторі й дискурсивних стратегіях.

Ключові слова: літературна мова, мовна норма, метафора, жаргон, дискурс, публіцистичне мовлення, комунікативний простір.

У процесі творення всеукраїнської літературної мови завжди приходимо до найважливішого засадничого питання: які джерела покласти в основу цієї мови, на чім росте кожна літературна мова? На це питання ми віддавна маємо готову відповідь: найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, що завжди править для літературної за найперше джерело.

Кожна літературна мова органічно виростає з мови живої народної так само, як юнак виростає з дитини.

З культурним зростом нації безпереривно росте й її літературна мова; цей зріст може бути такий сильний, що літературна мова помітно змінюється за кожного покоління, цебто за кожних п'ятдесят літ, і звичайно далеко відходить від своєї живої мови, що на ній зросла вона [1].

На думку І. Огієнка, мова належить до соціальних і духовних цінностей народу, в ній найяскравіше виявляється ментальність українця, його психіка, ця найперша сторона нашого психічного «Я». Як громадський діяч учений пов'язує рідну мову з державними цінностями, які оновлюються в духовній культурі кожного народу. «Рідна мова, – наголошує він, – то найважливіший ґрунт духовного й культурного зростання народу, то сила культури, а культура – сила народу». Рідна мова, за І. Огієнком, давно вже пронизує як приватне, так і державне життя. Як патріот своєї країни, вчений стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас вона є найвищою державною цінністю, бо формує найсильніші патріотичні характери.

Демократизація суспільно-політичного життя, лібералізація соціально-економічних засад і моральних принципів у суспільстві, з одного боку, й розширення поля суспільного функціонування української мови, з іншого, зумовили потужні зміни на всіх структурних рівнях української мови, що своєю чергою спричинили оновлення стилістичних засобів і норм сучасної української літературної мови. Відбулася демократизація всього життя соціуму, а динаміка мовних норм, зміни в українському комунікативному просторі й дискурсивних стратегіях стали чи не найпомітнішим явищем сучасності.

Мова як основний засіб комунікації миттєво зреагувала на ті зміни, які відбулися в сучасному суспільстві. Демократизація суспільства і духовного життя упродовж останніх двох десятиліть позначилася на розвитку української мови насамперед в аспекті відмови від усталених формул тоталітарного дискурсу та помітної активізації тих засобів комунікації, що адекватні розмовним стилям спілкування. Об'єктивний процес стилістичного зниження української мови сповна від-

дзеркалюють україномовні газети останніх десятиліть. «Українська мова без прикрас – так коротко можна охарактеризувати, зауважує Л.О. Ставицька, «зниження» газетно-публіцистичного стилю, що намагається відповідати духові часу, складного й суперечливого сьогодення, яке увійде в історію як час руйнування громадських комплексів, міфів, зашореності і разом з тим знищення ілюзорного уявлення про українську мову як еталон каліновості й соцілковості» [5, с.395].

Мовна ситуація кінця ХХ століття повною мірою відображає роль соціальних факторів у зміні мовної картини світу. Основним соціальним фактором, що визначає характер цих змін у мові, дослідники вважають свободу слова, яка стала реальною в постсталінський період. Той факт, що основним джерелом вивчення сучасного стану мови є сучасні ЗМІ, не є випадковим, оскільки саме цей жанр дає змогу виявити складний взаємозв'язок між мовою, суспільством та особистістю. У просторі цього взаємозв'язку виникають нові нормативні критерії. Можна говорити про формування нових уявлень про мовну норму: від норми як правила для всіх – до норми, яка враховує динамічність комунікативних ролей, розмаїття ілюктивних установок суб'єктів спілкування в усіх сферах. Динамічний характер мовної норми визначається безперервною зміною мовних смаків та оцінок, які не завжди збігаються з реальним мовним узусом, а також із визначеними правилами слововживання.

На думку багатьох дослідників (Е.М. Береговська, А. Березовенко, А.Н. Васильєва, О.А. Земська, В.С. Єлістратов, Е.В. Какоріна, Б.О. Коваленко, А.П. Коваль, В.Г. Костомаров, Л.М. Синельникова, Л.І. Скворцов, І.О. Соболева, Г.Я. Солганик, Л.О. Ставицька, О.О. Тараненко та інших) динаміка розвитку мовних норм і характеру мовних уподобань визначається не сферою художнього стилю, характерного, приміром, для ХІХ століття, а сферою друкованих засобів масової інформації. Газетні тексти стали активним засобом популяризації лексичних інновацій. Це зумовлено тим, що ЗМІ мають ширші можливості для впровадження мовної норми, відображення живомовних процесів і самих тенденцій розвитку мови. У ЗМІ широко представлена лексика, яка відображає всі сфери життя нації. Поширеність газетної періодики дає змогу простежити динаміку мовної норми та особливості її вияву на всій території України, враховуючи внутрішньомовні і позамовні фактори впливу.

Питання мови української періодики привертало увагу дослідників від початку ХХ століття. Зокрема, поява значної кількості статей спричинена дискусіями з питань культури мови, які певним чином торкалися її мови преси. Так, на початку минулого століття приводом для дискусій стали виступи І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, Л. Мартовича, М. Сулими, Б. Гладкого. Соціологічні вивчення мови газети та її аудиторії в 20-х роках поєднувалися з лінгвістичними спостереженнями, а опис мови преси був, як правило, соціолінгвістичним.

Мова преси в цей період виділяється як окрема проблема. Чітко визначено, що основою її розвитку є народна мова, помітні пошуки імпульсів для розвитку мови преси, визначення її значення та місця в житті національної мови. Мова української періодики 50-х років характеризується низкою особливостей, зумовлених насамперед тим, що пресу трактовано як частину ідеологічної структури, а мову – як засіб її пропаганди. З 60-х років вивчення мови української преси розвивалося в кількох напрямках. Перший із них – нормативно-стилістичний – представлений значною кількістю праць, авторами яких є С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.М. Пилинський, К.В. Ленець, О.Д. Пономарів, В.М. Русанівський, О.А. Сербенська, Н.М. Сологуб та ін. У межах цього напрямку мову періодики вивчають з погляду того, наскільки вона відповідає нормам літературної мови.

Зокрема, О.А. Сербенська, вивчаючи мову преси кінця ХХ ст., робить спробу системного опису й різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) явищ публіцистичного мовлення як певного естетичного стереотипу, що залежить від дії соціальних чинників. Дослідниця довела, що в мові газет відзеркалюються тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови [2, с.51-60; 3, с.76-84].

Другий напрям у вивченні мови періодики, який досить активно розвивається в Україні з 70-х років ХХ століття, пов'язаний з потрактуванням мови газети як особливого об'єкта. Це функціонально-стилістичний напрям, репрезентований у працях таких учених, як М.М. Пилинський, Г.М. Колесник, А.І. Мамалига, І.К. Білодід, Д.Х. Баранник Г.М. Сагач, О.А. Стишов, Л.І. Шевченко та ін. Функціонально-стилістичний підхід передбачає вивчення закономірностей і тенденцій формування внутрішньо стильових форм, з'ясування лінгвістичної природи жанрової форми, пошуки естетичних критеріїв газетної мови. Окремий напрям у дослідженні мови українських газет – історію становлення мови української преси – започаткували М.А. Жовтобрюх та Ю.В. Шевельов. Різні аспекти сучасного етапу розвитку мови української періодики (80-90-х років ХХ століття) знайшли своє висвітлення в працях Н.О. Бойченко, І.І. Браги, А.М. Григораш, Т.А. Коць, А.І. Мамалиги, О.А. Стишова, Н.Г. Озерової та ін.

Вивчення семантико-прагматичних особливостей мови газетного дискурсу належить до актуальних лінгвістичних напрямів, мета яких – дослідити мовні явища й описати їх специфіку в комунікативно-функціональному плані. Результати лінгвістичних досліджень і сучасний стан мовознавства свідчать, що вивчення мови як замкнутої системи не може бути вичерпним і вимагає опису механізму функціонування мовних засобів у процесі комунікації. Принципово важливим є пошук найефективніших форм соціальної комунікації в її безпосередніх міжособистісних й опосередкованих проявах, у дискурсі, де відображено процес пізнання та вербалізація знань про навколишню дійсність, спостерігається зв'язок між свідомістю та мовою. Основним джерелом формування сучасних мовних смаків стали сучасні ЗМІ, оскільки вони відображають складність відношень між мовою, суспільством та особистістю, і саме на тлі цих відношень виникають нові нормативні критерії й рішення. На сьогодні всі наукові дослідження газетної мови виходять з функціональної своєрідності газетно-публіцистичного стилю, яка полягає в діалектичній єдності двох функцій – впливу та повідомлення. Водночас, хоча в різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають бути взаємно зрівноважені, на сучасному етапі газетної комунікації посилюється експресивна функція. У мові газети дедалі частіше живається поряд із літературною та розмовною лексикою не літературна: просторічна, жаргонна, обценна, фразеологічні одиниці, що мають яскраво виражений знижено розмовний, лайливий, грубий, вульгарний характер, а отже обтяжені досить виразною експресією. Дослідженню цього шару лексики, умов функціонування її в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних учених (В.В. Балабін; А. Березовенко; Г. Богданович; Н.А. Волкова; Т.Г. Винокур; О. Гасюк; Г.В. Дружин; Б.О. Коваленко та інших).

Усі лексичні інновації, що функціонують у сучасній українській мові, відображають об'єктивні процеси виникнення нових понять і нових оцінок. Актуальним є питання їхньої нормалізації й кодифікації, що означає наявність не тільки соціально схвалених правил, а й правил, які ґрунтуються на об'єктивній реальній мовній практиці, правил, що відображають закономірності мовної системи та її еволюції.

Соціально-політичні процеси останніх років обумовили зміни в лексико-семантичній системі української мови. Дев'яності роки ХХ ст. започаткували новий етап у розвитку української мови. Політичні, економічні, соціокультурні зміни стали одним з основних чинників потужного «жаргонного вибуху» [6, с.23]. Відмова від бюрократичних елементів «канцеляриту» призвела до заповнення утворених лагун елементами інших стилістичних шарів, зокрема, усно-розмовною та жаргонною лексикою. Кожна конкретна форма лінгвістичної репрезентації в тексті – підбір лексико-семантичних засобів, особливості їх організації та стилістичні рішення – не випадкова. Відмінності в подачі інформації неодмінно відображають відмінності в інших аспектах текстотворення: стилі мислення, менталітеті, психо-емоційному стані комуніканта, ілюктивних та перелюктивних завданнях повідомлення.

Особливу роль у формуванні літературної мови на конкретному етапі її розвитку відіграють соціальні діалекти. Друковані ЗМІ, реагуючи на зміни в екстралінгвальній, мовній реальності та мовній свідомості українського соціуму, відбивали й продовжують відбивати соціально-стильове та функціональне жаргонотворення у розмаїтті сучасних соціолектів, що його структурують: кримінальний, молодіжний жаргон, жаргон наркоманів, корпоративні, професійні жаргони, жаргонізована розмовна мова, міський, політичний сленг та ін. Існуючі соціолекти своєю чергою визначають соціально-мовне обличчя жаргонізованої розмовної мови, міського сленгу в певному просторово-культурному континуумі.

Симптоматичним є те, що КЖ активізувався в мові політиків на позначення реалій українського політичного життя. Пошани між депутатами за раз не прослідковується. Людського обличчя не знайдеш. Прийшли **пахани**, хлопці, які очолюють кримінальні угруповання, й одночасно займаються політикою; Також попавши пальцем у небо, можна сказати, що напередодні виборів знову загостряться бізнесові **розбірки**, за якими слідуватимуть перерозподіли ринків та фінансових потоків;... засоби масової інформації в очікуванні звітної наради **«колотили понти»** ледь не втому сенсі, що «каюк» уряду настане в унісон з «каюком» в енергетичній галузі; Майстер-класом української політики завжди було **«кидалово»** (Ю. Луценко).

Щодо активного поповнення загальномовного словника жаргонною лексикою Л.І. Скворцов висловив думку, що йдеться не тільки і не стільки про помітне кількісне збільшення та активізацію в мові цих елементів, а передусім про «нову якість жаргону як своєрідного стилю мови в нову епоху розвитку національної мови» [4, с.31]. У жаргонній лексиці як соціально-мовному явищі з'являються не тільки нові номінації (*алконавт* – п'яниця, *джинса* – замовна оплачувана інформація, *кидала* – шахрай, *крутяк* – зухвала, нахабна людина, *шобляк* – учасник молодіжної компанії), але й яскраві, виразно експресивні словотвірні інновації (*демократизатор* – гумова міліцейська палиця, *кнопкодави* – депутати ВР, *бомж-таун* – сміттєзвалище, *шоубизова тусня* – зібрання непопулярних представників шоу-бізнесу). Це призвело до активного використання жаргонних одиниць у мові друкованих ЗМІ, де для відображення фактів і подій та супровідної оцінки експресивно-оцінна лексика відіграє значну роль. Саме тому, що номінативна функція жаргонізмів тісно пов'язана з образністю, вони й використовуються в мові газет для надання описуваним фактам і подіям певної оцінки. Включаючись у публіцистичний дискурс, жаргонізми виступають одночасно і номінативною одиницею, і експресею, і соціостилістичним маркером.

Сучасний політичний дискурс відображає знакові події сьогодення. Політичне життя в Україні характеризується сукупністю подій політично-

го значення: передвиборчими і виборчими кампаніями, подіями, що передують виборам і спрямовані на досягнення певного результату. Ці складні процеси супроводжуються значними змінами інформаційного простору, появою нових слів і виразів, за допомогою яких журналісти прагнуть найдостовірніше висвітлити проблеми політичної ситуації в державі. Так, на шпальтах газет з'явилося чимало новотворів, пов'язаних з номінаціями представників різних партій та політичних угруповань, прихильників того чи іншого кандидата, депутатів Верховної Ради. Значна питома вага таких лексем витворює своєрідну жаргонізовану мовну палітру політичного дискурсу. Розрахунок на презумптивну інформацію реципієнта, на володіння ним образно-асоціативного узусу не лише уживання слів, але й способів їх творення зумовлює реалізацію негативно-оцінної чи іронічної інтенції комунікатора саме в такій формі: *риги* – партія регіонів; *комі, коміки* – комуністична партія; *фронтвики, фронтани* – Єдиний фронт; *бепепешники* – Блок Петра Порошенка.

Мова сучасної преси підвищено метафорична. У метафоричні газетні дискурси залучаються різноманітні тематичні групи лексик. На метафоричному перенесенні утворились жаргонізовані одиниці *відірватися, відключити, відстебнути, вирубити, в'їхати, взути, гасити, грузити, дістати, дійти, наїхати, накачати, пов'язати, світлитися* тощо. Наприклад: *Краще вимагайте від нього (олігарха) прозорості політики, а саме: хто з олігархів і скільки «відстебнув» на передвиборчу кампанію, скільки він уже встиг покласти до власної кишені, а скільки роздав по-іменню стражденним, хворим, старим та сиротам* (УМ, 2014).

Виникнення метафори – явище абсолютне закономірне з огляду на той факт, що певний комплекс явищ становить об'єкт особливого зацікавлення для широкого кола мовців і відзначається внаслідок цього особливим емоційним ставленням до нього з боку останніх. Слово стає джерелом метафоричної «експансії» в напрямі номінації явищ інших комплексів. Наприклад, жаргонізм *вобло* – «збіговисько злодіїв, повій» [УЖ, с.380] в газетному тексті вживається як номінація певної групи депутатів, які підтримують дії київського мера Л. Черновецького: *Вони справді дозграються! І не лише Черновецький, а й усе януцьке шобло, якщо вони доведуть нас, українців, до другого майдану* (БЦ, 15-21.03.07. с. 16).

Метафору можна розглядати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ образів. Це компресована і згорнена одиниця тексту, що кількісно і якісно інформативніша, ніж слово в прямому значенні. У процесі пошуку оновлених засобів виразності журналісти включають жаргонну лексику до образної структури на правах слова-метафори, семантична трансформація яких лежить в основі образності вислову: *Ви танцюєте ламбаду з телеканалу на телеканал*(Савік Шустер); *Сподіваємося, що на цей раз здоровий глузд пере- може епідемію політичного маразму* (депутат ВР).

Таким чином, соціально-політичні процеси, що відбулися в житті суспільства за останні десятиріччя, суттєво вплинули на співвідношення нормативних і ненормативних елементів у мовленні, внаслідок чого з'являються нові нормативні критерії мовної норми: вона стає менш стійкою, а можливості використання лексичного складу мови більш варіативними. Процес оновлення експресивної бази мови газет відбувається безперервно. Намагаючись швидко реагувати на події, які відбуваються в політичному, спортивному, культурному житті суспільства, журналісти перебувають у постійному пошуку нових мовних одиниць, намагаючись надавати відомим словам і словосполученням нових смислових відтінків, здатних максимально оживити сприйняття читачем фактологічної інформації.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Складня української мови / І Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1935. – Ч. I. – 196 с.
2. Сербенська О.А. Уваги до стильових особливостей та правописної практики в сучасних періодичних виданнях / О.А. Сербенська // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997. – С. 76-84.
3. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації / О.А. Сербенська // Укр. журналістика і національне відродження : зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 51-60.
4. Сворцов Л.И. Литературный язык, просторечие, жаргоны в их взаимодействии / Л.И. Сворцов // Литературная норма и просторечие. – М. : Наука, 1977. – С. 29-57.
5. Ставицька Л.О. «Наївна» лінгвістика відчиняє двері ногою / Л.О. Ставицька // Кижник-gewiew. – 2003. – №24. – С. 20-23.
6. Ставицька Л.О. Жаргонна лексика у мові сучасної української газети / Л.О. Ставицька // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повід. шостої Всеукраїнської наук.-теор. конф. 11-13 трав. 2000 р. – Львів, 2000. – С. 394-397.

Публіцистичні джерела:

1. Аргумент газета, Львів [АГ]
2. Без цензури, газета [БЦ]
3. Високий замок, газета [ВЗ]
4. Дзеркало тижня, газета [ДТ]
5. Політика і культура, журнал [ПіК]
6. Україна молода, газета [УМ]

The article reveals to the process of stylistic decrease of the Ukrainian language. It also describes social and political processes that have happened in society's life for last decades. It presents publicist speech as a particular aesthetic stereotype. The author ascertained the changes, that had happened as a result of democratization of society, the dynamics of linguistic norms and changes in the Ukrainian communicative space and discourse strategies. Political life in Ukraine is characterized by the complex of the political events: preelectoral and electoral campaigns, that antedate the elections and are directed to the achievements of some result. These difficult processes are taken around with the considerable changes of information space, appearance of new words and sayings, which assist the publicists to highlight the problems of political situation of the state the most veracious.

Key words: literary language, linguistic norm, metaphors, sleng, discourse, publicist speech, communicative space.

Отримано: 31.10.2015 р.